

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТІВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ

УДК 316.7:316.356.2+ 316.42:316.334:316.35+314.6

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ДОМІНУВАННЯ ТА РОЛЬОВОЇ СТРУКТУРИ МОЛОДИХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ

Н. О. Гордєєва

*Харківський соціально-економічний інститут,
майдан Конституції, 1, Палац Праці, 4, м. Харків, Україна, 61003,
talaprofit@gmail.com*

“Perhaps money leads to happiness. Perhaps happiness leads to money. Or perhaps both are influenced by some other, more powerful factor”¹

У статті розглянуто зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, які відображаються на функціонуванні сім'ї. Як соціальний інститут, який забезпечує соціальну стабільність, сім'я відіграє керівну роль у розвитку індивідуальної та групової свідомості, що необхідно задля соціалізації й адекватного становлення особистості. У статті показано, що сім'я повинна бути у центрі наукової уваги у сучасному суспільстві, в якому відбуваються швидкі зміни. В таких суспільствах “духовна криза” часто призводить до деформації нормальних і здорових форм шлюбно-сімейних відносин. Передбачено, що збереження духовного здоров'я суспільства насамперед буде сприяти нормальному функціонуванню сім'ї.

Ключові слова: модель розподілу влади, домінування у сім'ї, відповідальність, соціальні ролі, молода родина, батьківська сім'я, егалітарна сім'я, нуклеарна сім'я, поширена сім'я, домогосподарство.

Є припущення, що в сучасному суспільстві соціалізація дедалі більше набуває характеру міжособистісних відносин, що забезпечує людині емоційну підтримку та захист. У цьому сенсі головна роль сьогодні належить саме родині. Однак на теплоту і взаємну довіру в сім'ї впливає низка зовнішніх й внутрішніх чинників, і якщо абстрагуватися від зовнішніх соціальних та соціально-економічних чинників, то внутрішні, або соціально-психологічні причини визначають позитивні емоційні стани, що підкріплюють усталену рольову структуру в сім'ї і тим самим добровільне прийняття домінування лідера в родині.

¹ “Можливо гроші ведуть до щастя. Можливо щастя веде до грошей. Або можливо обидва є під впливом деяких інших, більш потужних факторів...”

Метою статті є вивчення особливостей сім'ї як соціокультурного феномену, актуалізованого в умовах духовної кризи, а також відстеження нових тенденцій у розвитку структури й функцій сучасної родини, включаючи функцію соціалізації як відображення домінування та рольової структури.

Аналіз актуальних досліджень. Проблемою впливу сучасної епохи на інститути суспільства займалися багато вчених, серед яких особливо визначити таких: С. Леш, Е. А. Усовская, Н. А. Шматко, В. Бурлачук, В. Танчер, Д. В. Иванов, А. Висоцький, слід назвати відомих представників західної класичної та сучасної соціології: О. Конт, З. Бауман, А. Ф. Фірат, У. Бек, П. Бурдьє, Е. Гидденс, Ю. Хабермас, Ж. Бодрийяс. Крім того, проблеми сучасних змін саме у сім'ї були розглянуті в роботах: А. І. Антонова, В. Н. Дружиніна, В. О. Сибір'ова та західних вчених (Ч. С. Мілс, М. Мід, М. Аргайл, С. Пейдж, Дж. Шілі, Г. Гарфінкель, С. Інгларт, Фс. Іван Нью та ін.).

Сім'я може розглядатися і як соціокультурне явище, яке трансформується та відрізняється від звичних категорій, що володіють виключно інституційними або груповими характеристиками. Розгляд сім'ї як первинної групи за Чарльзом Кулі, де вперше здійснюється соціалізація дитини, може конкретизуватися тим, що на процес становлення особистості більшою мірою впливає авторитет й домінування одного з батьків та характер розподілу сімейних ролей. Від цього залежатиме, яким еталоном виступатиме для молоді батьківська сім'я: позитивного або негативного зразка.

Виклад основного матеріалу. Дослідження показують, що в сім'ях, де є переважним домінування одного з батьків, у дітей виробляється негативна установка не стільки до самого факту домінування, скільки до структури розподілу ролей загалом. У цьому випадку батьківська сім'я виступає не як еталон, а як негативний зразок аж до перетворення дитини в дорослого деспота. Так, за дослідженнями К. Хорні, у дитини при зіткненні з "ворожим йому світом" виникає тривога, яка посилюється при нестачі батьківської любові та уваги [2, с. 15]. Крім того, переслідувачі колись теж були жертвами: їх теж позбавляли довіри, любові, вони вийшли з життєвих умов, в яких панувало насильство. Аліс Міллер досліджувала й описала умови життя відомих злочинців, вона показала механізми прихованої жорстокості у вихованні дітей і коріння насильства. Аналізуючи життєві історії пацієнток-наркоманок, вбивць малолітніх та навіть Адольфа Гітлера, Міллер розкриває витoki крайньої особистісної деструктивності таких людей. На її думку, наслідки "чорної педагогіки" торкнулися багатьох сторін людського життя: спочатку будь-якої війни, геноциду, тоталітаризму) в усіх принижують і розбещуючих людську природу явища було позовужене виховання [3, с. 158].

Для вивчення процесів домінування і розподілу ролей у сім'ї неодноразово проводилося опитування студентів Харківських вишів, які перебувають у шлюбі. Дослідження показали, що розподіл ролей у молодих сім'ях має такий вигляд: приймають рішення в родині обоє з подружжя – 50%; приймає рішення чоловік – 35,9%; приймає рішення дружина – 7,8%; іноді допомагають батьки – 6,3%. Так, за самооцінками половини респондентів, їхні сім'ї можна назвати егалітарними. Більше третини опитаних – сім'ї з патріархальним "ухилом", і тільки 1/12 частина сімей управляється дружиною. У 6% респондентів батьки беруть участь навіть у вирішенні їхніх внутрішньо-сімейних проблем.

Психологічна близькість у родині та домінування зазвичай пов'язані негативною залежністю, й чим більше влада однієї людини над іншою, тим менше між ними психологічної близькості, оскільки влада – це завжди примус. Можливо тому багато молодих пар, відчуваючи повну залежність від батьків, прагнуть протистояти їм, їхній владі. Як стверджує Ч. Р. Мілс, відповідно до структури сім'ї, яка забезпечує ступінь покори, можна пояснити і наші особисті переживання [4, с. 158].

Однак любов до носіїв влади також виникає і виховується в певних культурах, але є суспільства, де егалітарні тенденції в родині не виявилися повною мірою, досі будь-які спроби протистояти традиційним змінам у суспільстві і сім'ї не підтримуються більшою часткою населення. “В епоху постмодерну, як зазначає З. Бауман, – сім'я, шлюб, батьківські відносини, сусідство і робота багато в чому втратили свою роль оборонців кордонів соціетальної фабрики... Авторитет “старшого”, що вважався природним, кваліфікується тепер як неприпустиме зовнішнє насильство” [5, с. 251].

Сьогодні насильство повертається з периферії в центр: кордони цивілізованого світу свободи як усвідомленої необхідності перестали бути непрозорими для насильства. Авторський пафос очевидний: якщо бігти від свободи (нарікаючи на руйнування суспільних підвалів), то доведеться задовольнитися визнанням того, що соціальний світ – злий, а люди в ньому слабкі [5, с. 71].

В усталеній системі відносин домінування пов'язано з відповідальністю, і той, хто несе відповідальність, повинен володіти владними повноваженнями для можливості її реалізації. У Староєврейській “Галасі”, наприклад, чоловік наділяється правами на використання праці дружини, спадкування її власності, на її випадкові заробітки і знайдені дружиною цінності, а також правом використовувати її майно та доходи від нього, але при цьому несе й повну відповідальність за всю сім'ю [6].

Розбіжність в одній особі носіїв відповідальності та домінування загрожує конфліктом і є джерелом постійної напруги. Боротьба за владу зазвичай ініціюється тим, хто несе відповідальність, але не має влади [7, с. 320].

Існує дві моделі, два найважливіших атрибути сім'ї – влада (свобода) і відповідальність, які неодноразово і гостро обговорювалися на сторінках філософських видань. З часів І. Канта міркування про природу свободи і відповідальності, нове життя в які вдихнули екзистенціалісти, не припиняються. За Сартром, “людина, що здійснює самовизначення, а завдяки цьому з'ясовує для себе, що вона не тільки та, бути якою вибрала для себе, але й законодавець, одночасно із самим собою обирає все людство. Ця людина навряд чи повинна уникати відчуття своєї повної та глибокої відповідальності ...” [8].

У В. Франкла [9] “свобода, що позбавлена відповідальності, вироджується у свавілля. Моє особисте існування й означає свободу – свободу стати особистістю. Це свобода від своєї фактичної екзистенційності, це свобода стати Іншим”.

Неважко помітити, що рольова структура сім'ї – це та галузь соціальної дійсності, яка пов'язує воедино її мікро- та макрорівневу структуру. “Влада” як елемент інституційного рівня повинна відповідати такому елементові групової структури, як “відповідальність”. Нерозмірність рівнів, мабуть, й призвели до деформації структури сім'ї як такої.

Для визначення рівня соціальної зрілості подружжя та форми відповідальності, що прийняті в сучасній молодій родині, респондентам було поставлено питання: як часто звертаються вони за порадою до батьків, оскільки про самостійність та зрілість подружжя можна судити за ступенем їхньої незалежності та здатності протистояти сторонній думці, наприклад, порадам батьків, родичів, друзів. Відповіді показали, що далеко не всі студентські сім'ї можна віднести до "самостійних" та "зрілих", тому що молоді люди звертаються за допомогою або порадою до батьків з будь-якого приводу. У силу цього відповідальність за сім'ю часто беруть на себе батьки молодшої пари.

І це цілком зрозуміло, оскільки молодь, яка проживає в квартирі батьків, має необмежену можливість отримувати у них поради. Так, 84% респондентів прислухаються до порад батьків. До такого способу прийняття рішення 31% з них вдається "досить часто", 53% – "іноді". Якщо взяти до уваги, що 88% сімей отримують від батьків матеріальну допомогу, то стає зрозумілим, чому молода сім'я організує свою рольову структуру за аналогією із батьківською сім'єю. Але оскільки тільки 16% проявляють в цьому сенсі самостійність (6% не мають можливості радитися з батьками, а 10% вважають це зайвим), можна зробити висновок, що тільки у 4% молодих сімей, незважаючи на матеріальну допомогу батьків, сімейні проблеми вирішуються самостійно.

Тому більшість молодих сімей унаслідок сімейного дітоцентризму є не стільки егалітарними, як інфантильними, що призводить до неадекватних поведінкових реакцій та конфліктів. Спричиняє такі їхні властивості викривлення ролевої структури в батьківській сім'ї. Неолокальне місце мешкання молодих пар, яке домінує в західних країнах і підтримується там законодавчо, в Україні трапляється досить рідко. Частіше спостерігається суперечність між потягом молоді до самостійності та відсутністю матеріальних засобів її забезпечення. Водночас переважання поширених сімей в українському суспільстві дає змогу населенню просто вижити в складних соціально-економічних умовах, але й додає нові проблеми. Під час розгляду сімейних ролей головну увагу приділяють також процесу соціальної адаптації і збереженню родових і сімейних традицій у поширеній українській сім'ї. Трансформаційні процеси можуть впливати на формування цієї структури подвійно – як конструктивно, так і деструктивно.

І в оцінці впливу батьків на виникнення сварки в родині респонденти виявилися не оригінальними: 6% жінок звинувачують у цьому свекра (свекруху), а 4% чоловіків – тещу (тещу), але й ті, й інші повністю заперечують "конфліктність" власних мам і тат. У цьому сенсі, мабуть, треба пояснювати саме старшому поколінню, що їхня матеріальна допомога не є виправданням руйнування молодшої сім'ї, яка виявляється крихкішою, ніж "зріла" сім'я з усталеними відносинами. У цьому випадку батьки, які беруть на себе вирішення частини проблем молодшої сім'ї, несуть моральну відповідальність за її стабільність.

Як показало дослідження, деформація молодшої сім'ї також пов'язана із зовнішніми, трансформаційними процесами, що відбуваються в багатьох сучасних суспільствах. В Україні родина додатково піддана впливу процесів переходу до ринку, розширення бізнесу зі зміною традицій і сімейного устрою. Початок цього процесу було закладено ще в надрах соціалізму.

Найбільш яскравим проявом краху нормальної сім'ї є сім'я в СРСС. Радянську сім'ю можна назвати постправославною атеїстичною". Позбавлення чоловіка соціально-економічних можливостей забезпечувати сім'ю й нести за неї відповідальність, а також виховувати дітей призвело до кризи сім'ї як соціального інституту. Тоталітарна держава узяла на себе весь тягар відповідальності і замінила батька собою" [10, с. 42].

У таких умовах, коли держава та соціальні служби деяких демократичних держав втручаються в сімейні стосунки, стає можливим відчуження всередині сім'ї. Так З. Бауман бачить корінь звірств тоталітаризму не в безумстві, а в нечутливості, у дрібній відмові прорватися крізь соціально сконструйовані форми і спілкуватися з обличчям, а не з маскою [11, с. 60–61] і з цієї позиції він аналізує два найбільш потужних соціальних інститути, породжених ще модерном: бюрократію та бізнес. Обидва інститути нетерпимі до всякого роду "сентиментів" ...І вже в епоху модерну бізнес відділяється від домогосподарства, пише З. Бауман [11, с. 257–263].

З цієї причини можливі дитячі неврози. Як стверджує А. І. Захаров, причина криється в "збоченій" рольовій структурі сім'ї, а саме, коли мати надмірно "мужня", вимоглива і категорична, недостатньо чуйна та емпатійна. Батько жінкоподібний, м'який, вразливий й нездатний керувати ситуацією. Тоді дитина стає "цапом-відбувайлом" [12, с. 113]. Отже, можна говорити про деформовану рольову структуру, яка не могла не позначитися на характері сімейних стосунків, на формах і способах соціалізації дітей та інших найважливіших функціях сім'ї.

Якщо батько недієздатний (не може нести відповідальність за родину і бути в ній лідером), то він опиняється в дуже важкому становищі. Адже для того щоб забезпечити матеріальне благополуччя сім'ї, авторитет і незалежність на роботі, отримати суспільне визнання й статус, він повинен докладати зусилля поза сім'єю. І якщо він зазнав невдачі у зовнішньому світі, він починає боротися за владу всередині сім'ї [12, с. 43]. Це спотворює нормальний процес соціалізації дітей у сім'ї, оскільки "чим менше дитина є прив'язаною до батька, тим нижче її самооцінка, тим менше вона надає значення духовним і соціальним цінностям, порівняно з матеріальними та індивідуалістичними [12, с. 94].

З'являється свого роду замкнуте коло, коли неможливість забезпечувати сім'ю матеріально змінює її рольову структуру, а низький соціальний статус, незагребуваність чоловіка у суспільстві і невпевненість в собі знижують рівень його самооцінки, приводячи до безвідповідальності.

А що відбувалось 35 років тому? На питання: "Чи згодні Ви, що для суспільства краще, щоб чоловік заробляв гроші, а жінка займалася дітьми і домогосподарством?" у 1978 році позитивно відповіли 65% дорослих американців. При повторенні опитування у 1998 році тільки 38%. [13] Сьогодні ситуація не на користь прихильників традиційного розподілу сімейних ролей, і це не тільки в Америці.

У сучасних умовах ринку та пріоритету бізнесу нерідко трапляється й так, коли роль "годувальника" належить дружині. Прийняття жінкою не властивої їй ролі може суттєво змінити тип стосунків у сім'ї. Зауважимо, що подібна ситуація нерідко трапляється у молодих сім'ях, що викликає несхвалення з боку старшого покоління – батьків, які дотримуються традиційних поглядів. Як показали дослідження харківських студентів,

тільки 12% студентських сімей матеріально не залежать від батьків. Коли жоден з молодого подружжя не може забезпечити сім'ю матеріально, роль "годувальника" бере на себе третя особа – хтось з їхніх співчутливих родичів, – і тоді зв'язок з батьками стає більш наявним. У сім'ї може навіть відбутися повний перерозподіл ролей за "батьківським" типом і кожному члену сім'ї буде зазначено "своє місце". Однак така ситуація нестійка і закінчується, зазвичай, або відмовою від батьківської допомоги, або руйнуванням внутрішньо-сімейних зв'язків.

Подібна картина спостерігається в деяких пострадянських країнах. На думку дослідників, у сучасній російській сім'ї жінка хоче і змушена силою обставин правити неподільно і повністю, чоловік не в змозі забезпечити сім'ю, нести за неї відповідальність, отже, бути зразком для наслідування [14, с. 116].

В Україні, де внаслідок обмежених матеріальних ресурсів виконання сім'єю господарсько-побутової функції, за яку часто відповідає дружина достатньою мірою утруднено. І якщо при цьому суспільство перешкоджає чоловікові забезпечувати сім'ю матеріально, це неминуче призведе до її дисфункції як соціального інституту, тим паче, що провідна роль у розвитку емоційної сфери належить саме жінці, тоді як батько більше впливає на соціальну адаптацію дитини, оскільки йому належить підготувати дитину до зовнішнього світу.

Виходить, що надмірна егалітаризація структури сімейних ролей перешкоджає нормальній соціалізації дітей і є додатковим чинником виникнення конфліктів у родині. "Теорія сім'ї вимагає в ній зв'язків подвійного роду: підпорядкованості статі (встановлює сім'ю) та підпорядкованості віку (підтримує сім'ю). Жінка повинна вміти підкорятися. І немає нічого прекраснішого від щасливої покори " , стверджує О. Конт [15].

Однак пролетаризація привела до підвищення домінування жінки в робітничій сім'ї: ще на початку століття етнографи відзначали, що авторитет жінки в родині робітника вище, ніж у селянській. Найімовірніше – унаслідок падіння авторитету чоловіка. Становище жінки в цих умовах теж не є завидним, що вже спостерігається повсюдно. "... Але лише тільки дружина буде шукати і дійсно досягне переваги над чоловіком, негайно внесе безлад і у власне життя, й у весь дім"¹.

Отже, подальші дослідження впливу розподілу влади й домінування-покори у родині та її рольової структури на соціалізацію особистості має слугувати укріпленню сім'ї та духовному розвитку суспільства загалом.

"Особистість – Сім'я – Суспільство" – це соціальна система, яка характеризується складними зв'язками, й основна з них – взаємообумовленість життєдіяльності елементів. Сім'я при цьому є елементом, що пов'язує всю систему та підтримує її тим, що забезпечує структуру суспільства і відображає усі його динамічні процеси. Характер змін в інституті сім'ї – це свого роду проєкція суспільного розвитку та критерій ефективного управління. Духовний прогрес суспільства загалом залежить від того, наскільки ефективні умови, що забезпечені суспільством задля розвитку гармонійної молоді сім'ї та соціалізації в ній дитини.

¹ Про це зазначає протоієрей Е. Попов у своїх виступах з православно-духовного виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Pew Research Center, 2006 in: Access mode: [http://www.pewsocialtrends.org/2006/02/13/are we happy yet/](http://www.pewsocialtrends.org/2006/02/13/are-we-happy-yet/)
2. *Horney K.* The Neurotic Personality of our Time / K. Horney. – W.W. Norton, New York, 1937.
3. *Миллер А.* Вначале было воспитание / А. Миллер. – М. : Академический Проект, 2003. – 464 р.
4. *Nye Fr. I.* with Bahr H.M. Role Structure and Analysis of the Family / Fr. I. Nye. – Beverly Hills, Calif : Sage Publications, 1976. – 214 p.
5. *Bauman Z.* Life in Fragments: Essays on Postmodern Morality / Z. Bauman. – London : Blackwell, 1999. – 269 p.
6. Краткая еврейская энциклопедия : в 3 т. – Иерусалим : Еврейский университет в Иерусалиме, 1976. – Т. 1. – 514 р.
7. *Мид М.* Культура и мир детства / М. Мид. – М. : Наука, 1988. – 429 р.
8. *Sartre J. C.* L'existentialisme est un Humanisme / J. C. Sartre. – 1946.
9. *Франкл В.* Человек в поисках смысла: Сборник: пер. с англ. и нем. / В. Франкл ; общ. ред. Л. Я. Гозмана, Д. А. Леонтьева ; вст. ст. Д. А. Леонтьева. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
10. *Дружинин В. Н.* Психология семьи / В. Н. Дружинин. – М. : КСП, 1996. – 160 р.
11. *Bauman Z.* Life in Fragments: Essays on Postmodern Morality / Z. Bauman. – London : Blackwell, 1999. – 269 p.
12. *Дружинин В. Н.* Психология семьи / В. Н. Дружинин. – М. : КСП, 1996. – 160 р.
13. “Московские новости”, 5–12 июля 1998 г. (№ 26).
14. *Дружинин В. Н.* Психология семьи / В. Н. Дружинин. – М. : КСП, 1996. – 160 р.
15. *Конт О.* Курс позитивной философии / О. Конт // Антология мировой философии. К дихотомии “общество и личность” Т. 3. – М., 1971. – Р. 584–586.

Стаття надійшла до редколегії 07.02.2013

Прийнята до друку 03.03.2013

SOCIALIZATION AS A REFLECTION OF THE DOMINATION AND ROLE STRUCTURE OF FAMILIES OF YOUTH IN UKRAINE

N. Gordeeva

*Constitution square 1, Kharkov, Ukraine, 61003,
talaprofi@gmail.com*

The article deals with the changes taking place in contemporary society, which affect the functioning of the family. As a social institution providing for social stability the family plays the leading role in the development of individual and group consciousness, which is necessary for socialisation and adequate personality development. In the paper is demonstrated that the family must be in the center of scientific attention in a modern society where conditions of rapid social changes occur. In such societies a “spirit crisis” often leads to a deformation of more normal and healthy forms of marital relations. The author suggests that to preserving the mental health of a modern society a well functioning family may contribute at first.

Key words: authority pattern, domination in the family, responsibility, social roles, young couple, parental family, egalitarian family, nuclear family, multifamily, household.

СОЦИАЛИЗАЦИЯ КАК ОТОБРАЖЕНИЕ ДОМИНИРОВАНИЯ И РОЛЕВОЙ СТРУКТУРЫ МОЛОДЫХ СЕМЕЙ В УКРАИНЕ

Н. Гордеева

*Харьковский социально-экономический институт,
майдан Конституции, 1, Дворец Труда, 4, г. Харьков, Украина, 61003,
talaprofi@gmail.com*

В статье рассматриваются изменения, происходящие в современном обществе, которые отражаются на функционировании семьи. Как социальный институт, обеспечивающий социальную стабильность, семья играет ведущую роль в развитии индивидуального и группового сознания, что необходимо для социализации и адекватного становления личности. В статье показано, что семья должна быть в центре научного внимания в современном обществе, в котором происходят быстрые перемены. В таких обществах “духовный кризис” зачастую приводит к деформации нормальных и здоровых форм брачно-семейных отношений. Автор предполагает, что сохранению духовного здоровья современного общества в первую очередь будет способствовать нормальное функционирование семьи.

Ключевые слова: модель распределения власти, доминирование в семье, ответственность, социальные роли, молодая семья, родительская семья, эгалитарная семья, нуклеарная семья, расширенная семья, семейное хозяйство.